

FELSEFE DÜNYASI

2010/1 Sayı: 51 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Yard. Doç. Dr. Fulya BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

20.00 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 YeniMahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

FICHTE VE ATEİZM TARTIŞMALARI

Arslan TOPAKKAYA*

J.G. Fichte (1762-1814) Alman İdealizminin ilk sistem kuran filozofu olarak bilinir.¹ Fichte bir çok felsefe tarihçisi tarafından Kant ile başlayan fakat gittikçe farklı bir boyut kazanan bu idealist felsefenin tamamlayıcısı olarak görülür. Bu genel kabule karşı Hegel'in Fichte'yi -aynen Kant'ta olduğu gibi- dualizmden tam olarak kurtulamamakla suçlaması gerçeğini de yabana atmamak gerekir. İlginç bir biçimde Fichte Kant'ı haklı olarak dualizmle suçlarken, aynı suçlamayı Hegel Fichte'ye yöneltir ve ancak kendi felsefesiyle idealizmin dualizmden kurtulduğu iddiasında bulunur.

Fichte felsefesi için Kant (kendinden sonra gelen birçok filozofta olduğu gibi) vazgeçilmez bir isimdir. Fakat Fichte ondan bu kadar etkilenmesine karşın, onun felsefesine ilk ciddi eleştirileri de getiren kişidir. Fichte özellikle Kant felsefesinin anlaşılma zorluğundan, ortaya atılan ispatlama yöntemlerinin (özellikle Saf Aklın Eleştirisi'nde) farklılığından şikayet eder. Fakat onun en önemli eleştirisi, Kant'ın sağlam bir temel ilkeden hareket etmediği yönündeki eleştirisidir. Bu eleştiri sadece Fichte tarafından ortaya atılmış bir eleştiri değildir; sıkı bir Kantçı olan Reinhold (1757-1823) da Fichte'yle aynı fikirdedir.²

Fichte sadece geliştirdiği felsefeyle değil, aynı zamanda yaşadığı dönemdeki politik ve siyasi hayata aktif olarak katılması ve Berlin'i işgal eden Fransızlara karşı direniş hareketini başlatan ve organize eden önemli isimler arasında olmasıyla da dikkat çeken bir filozoftur.³ Fichte sadece pratik siyasal yaşamla içiçe değildir. O aynı zamanda siyaset ve hukuk felsefesinin de önemli teorisyenleri arasındadır. Hukuk felsefesi tarihi gözönüne alındığında Fichte'nin bu disipline kazandırdığı birçok yeni düşünce ve kavramlar söz konusudur.⁴ Fichte'yi çağında meşhur kılan bu özelliklerinin yanında diğer bir önemli bir husus ise meşhur ateizm tartışmaları

* Doç. Dr., Erciyes Üniv. Fen- Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü.

¹ J. G. Fichte *Alman İdealizmi I*, hazırlayan E.Ali Kılıçaslan&Güçlü Ateşoğlu, s. 9.

² Arslan Topakkaya, "J.G. Fichte'nin "Bilim Öğretisi" Adlı Eserinde Varlık Açılımının Yöntemi Olarak Diyalektik", *Kaygı, Uludağ Üniv.Felsefe Bl.Dergisi*, sayı:9, (2007), s.50.

³ Hans Joachim, Störig, *Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart/München 1985, s. 443.

⁴ Arslan Topakkaya, "J.G.Fichte'de Devlet ve Mülkiyet İlişkisi", *Kaygı, Uludağ Üniv.Felsefe Bl.Dergisi*, sayı:11, güz 2008, s. 182.

ve Fichte'nin ateistlikle suçlanmasıdır. Oldukça ilginç ve bir o kadar da tuhaf olayların yaşandığı bu süreç hiç haketmediği halde Fichte'ye pahalıya patlamış fakat bu suçlamalardan ve neticesinde açığa çıkabilecek olan (ve pratikte de yaşanmış olan) bir takım olumsuz durumdan çekinerek düşüncelerini açıkça savunmaktan da geri durmamıştır. İşin daha da ilginç bütünü bir sistemini doğrudan ya da dolaylı bir biçimde Tanrı fikri etrafında şekillendirmiş bir filozofun ateizmle suçlanmasıdır.

Biz bu makalede sürecin baştan sona nasıl geliştiğini, süreçte Fichte'nin bireysel tavrını ve olayın daha sonra nasıl dal budak sardığını ana hatlarıyla izah ettikten sonra Fichte'nin gerçekten ateist bir filozof olup olmadığının cevabını kendi açımızdan vermeye çalışacağız.

Fichte "Ahlak Öğretisini" (*Sittenlehre*) tamamladıktan sonra bu öğretiyi kendi din felsefesinin bir kısmı olarak yayınlamayı düşüncümüş fakat bu eseri din felsefesinin bir parçası olarak değil ayrı bir eser olarak yayınlamıştır. 1798/99 yılları arasında ortada mantıksal bir sebep yokken meşhur "Ateizm Tartışmaları" başlamıştır. Fichte kendini bu tartışmaların içinde buluvermiş ve bu tartışma Jena Üniversitesindeki profesörlüğünün sona ermesiyle sonuçlanmıştır.

Bu olayın çıkış şeklini şöyle özetlemek mümkündür: 1797 yılında Fichte'nin eski bir öğrencisi olan Karl Forberg (1770-1848) "Din Kavramının Gelişimi" adlı bir makaleyi yayınlamak üzere *Philosophischen Journal* adlı dergiye gönderir. Fichte bu derginin editörüdür ve makalede ifade edilen bütün fikirlere katılmasa bile makaleye sansür uygulamaktan da kaçınır. Forberg, Fichte'nin makaleyi bizzat kendisinin düzeltme ricasını da reddeder ve adı geçen makale aynı derginin 1798 yılının ekim sayısında yayınlanır. Bu sayının ilk yazısı Fichte'nin "Tanrısal Dünya Hükümetine Dair Olan İnançımızın Sebepleri Üzerine"⁵ adlı yazısıdır ve ikinci yazı da öğrencisi Forberg'in zikredilen makalesidir. Bu yazının yayınlanmasından hemen sonra kendi inançlarına saldırıldığı iddiasında bulunan birçok insan dergi editörlüğüne şikayette bulunur. Derginin yayınlanmasından hemen sonra "Bir Babanın Fichte ve Forberg Ateizmi Üzerine Araştırma Yapan Oğluna Yazdığı Bir Yazı" adlı anonim bir yazı daha yayınlanır. Yazarının kim olduğu bugün bile tam belirlenmemiş bu yazı tepkileri daha da çok artırmıştır. 29 Ekim 1798'de Dresden protestan yüksek temsilciliği, Sachen Katolik prensi F. August'a (1750-1827) gelişen olaylar ve ateizm tartışmaları bağlamında neler yapılabileceğine dair görüşlerini sorar. Bu görüş sorma gazetelere büyük ilanlar verilerek halkın haberdar olması sağlanır. Fichte bu ilanın kendi dergisinde yayınladığı yazı dolayısıyla verildiğini anlar. Bundan sonra işin rengi tamamen değişir ve iş resmi bir hal alır. Adı geçen

⁵ Bu yazı Fichte'nin toplu eserlerinin V cildi, 175-190 sayfaları arasındadır.

dergi Kursachen ve diğer şehir devletlerinde (Prusya hariç) toplatılır. Aynı senenin Aralık ayında Dresden'den resmi makamlar Jena Üniversitesi'ne konuyla ilgili başvuruda bulunurlar. Fichte bu başvurudan sonra kendisini savunma amaçlı "Ateizmi Çağrıştıran İfadeler Yüzünden Sachen Prensini Eserin Toplatılması Emri Üzerine Halka Çağrı"⁶ adlı bir yazı kaleme alır. Bu yazı gereken ilgiyi görmez ve konu aleyhinde bir çok yazı daha kaleme alınır. Weimar (Dresden şehrinin bulunduğu eyaletin başkentidir), Kursachen'deki bu olay hakkında gelen şikayetler üzerine harekete geçer. Bu eyaletteki üniversite çağına gelen öğrenciler ve onların velileri resmi makamları Jena Üniversitesine gitmemekle ve oraya kimseyi de göndermemekle tehdit ederler. Bu durumun bir üniversite için oldukça sıkıntılı bir durum olduğu aşıkardır. Başbakan Voigt, Goethe ve Herzog C. August (1757-1828) konuyla bizzat ilgilenirler ve bu sıkıntılı durumu diplomatik yollarla çözmeye çalışırlar. Anılan bu insanlar, bir taraftan üniversiteyi kurtarmak ve orada yaşayanları rahatlatmak, diğer taraftan da düşünürlerin görüşlerini serbestçe ifade edebilmek özgürlüğüne halel gelmemesini istiyorlardı. Yüksek makamda bulunan bu insanların tutumları ilginç bir biçimde kamoyunda ateizm tartışmaları kadar tartışma meydana getirmişti. Fichte ilk yazısının fazla yankı bulmaması ve olayın gittikçe ciddiyet kazanması üzerine "Ateizm Suçlamalarına Karşı Felsefe Dergisinin Yayıncısının Hukuki Sorumluluğuna Dair Bir Makale" adı altında bir yazı daha kaleme alır. Fichte bununla da kalmaz 22 Mart 1799 yılında başbakan Voigt'e bir de mektup yazar. Fichte bu mektubunda Herder'in (1744-1803) *Tanrı* adlı yazısından dolayı da ateizm suçlamalarına maruz kaldığını fakat suçlamalara cevap vermek üzere Herder'in sorgulandığını ve aynı uygulamanın kendisi için de yapılmasını ister. Voigt bu mektubu konuyla ilgili tek yetkili olan Herzog'a sunmuştur. Bu mektuba karşılık 1 Nisan 1799'da doğrudan Fichte'ye değil de Jena Üniversitesi'ne cevap yazılmıştır. Bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla formel anlamda Fichte'nin işine son verilemeyeceği fakat ondan nazikçe istifasının istenebileceği ifade edilmektedir. Fichte 3 Nisan 1799'da Voigt'e tekrar bir mektup yazar ve durumun değişmesini rica eder fakat artık çok geçtir ve Fichte hakkında karar verilmiştir.

Sürecin oluşum şeklini bu şekilde özetledikten sonra Fichte'nin görüşlerinin gerçekten ateizm olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine daha yakından bakalım. Fichte Tanrı inancının algısal dünyadan hareketle temellendirilemeyeceğine inanır. Tanrı bu dünyanın ne yaratıcısı ne de düzenleyicisi olarak düşünülebilir. Aşkın bakış açısından hareketle evren Ben kavramına irca edilmelidir. Fichte belirli bir plana göre Tanrı tarafından yaratılmış bir evren anlayışının tamamen anlamsız

⁶ Bu yazı Fichte'nin toplu eserleri cilt V, s. 191-238 arasındadır.

olduğunu söyler.⁷ Fichte'nin bu görüşlerinin dindar hristiyanlar ve düşünürler arasında tepki toplamaması imkansızdı. Kant da kozmolojik ve teleolojik Tanrı delillerini delil olma bakımından çürütmüştü fakat buna rağmen özellikle teleolojik delile de saygı duyuyordu. "Bu delil her zaman belirli bir dikkati kendinde toplamaktadır. Bu delil en eski, en açık ve insan aklına en yakın bir delildir."⁸ Kant'ın insan aklına en uygun delil dediği delili Fichte tamamen anlamsız bulmaktaydı. Bu bağlamda Fichte'nin bu düşüncelerinin bizzat onun idealist felsefesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Fichte düşüncesine paralel bir biçimde Kant Tanrının görünenlerin yaratıcısı olduğunu söylemenin bir çelişki olabileceğini söylemekteydi.⁹ Fichte'nin bu tutumu daha sonra yazdığı ve genelde teist izler taşıyan din felsefesine rağmen devam etmiş, evrenin belirli bir amaca göre yaratıldığı görüşünü her zaman reddetmiştir. Fichte'nin Tanrısı kendisini algısal dünyanın üzerinde olan ahlâksallıkta (*Sittlichkeit*) gösterir. Ahlâkîlik insanın özüne aittir ve insan onu uygulamakla yükümlüdür. Bu açıdan bakıldığında insanda bir "moral düzen" olduğunu ve bunun da tanrısal özellikler taşıdığını söylemek pekala mümkündür. İnsanın içindeki ahlâksal öze dayanmayan, kaynağını oradan almayan bir Tanrı tasavvuru Fichte'ye göre bir kıymete haiz değildir. Sadece ahlâkın değil, bütün her şeyin kaynağı olarak görülen geleneksel bir Tanrı anlayışı ile (yaratan, öldüren, nimetlendiren, şifa veren vs.) Fichte'nin kaynağını insandaki moraliteden aldığı iddia ettiği bir Tanrı anlayışının farklılığı gün gibi aşikardır. Kant, Tanrı'nın varlığına dair delillerin hareket noktasının gerçek mutluluk kavramı olduğunu, bu kavramın çok farklı şekillerde farklı yorumlarla anlaşılabilirliği ve en önemlisi de Tanrı fikri olmadan gerçek mutluluğun bulunamayacağı tespitini yapmıştı. Tanrı olmadan kısmi mutluluk da mümkün değildir. Fichte Kant'ın ileri sürdüğü bu görüşü de kabul etmez ve esas amacın kısmi mutluluk olmayacağını, gerçek mutluluğun ancak doğadan tam bir bağımsızlık kazanmakla mümkün olduğunu söyler. Buradan moral bir eylemin başarıya ulaşması ya da başarısız olmasının arasındaki farkın ne olduğu anlaşılmamaktadır. Yani ahlâkî eylemlerin insanı mutlu edip etmeyeceği sorusunun cevabı Fichte'de çok açık değildir.

Fichte'nin Tanrı'nın varlığına ve anlaşılabilirliğine dair ilginç görüşleri bunlarla sınırlı değildir. Mesela o, moral düzenin insan için yeterli olduğunu bunun dışında ilk sebep anlamında başka bir temel neden aramanın gereksiz olduğunu söyler. Fichte şöyle devam eder: Tanrı'ya herhangi bir personalite ve bilinç de atfe-

⁷ J.G.Fichte, Toplu Eserleri, cilt V, s.179.

⁸ I.Kant, KrV B 651.

⁹ I.Kant, KpV, AA V, 102.

dilemez. Bu tespitler belki de şimdiye kadar anlatılanlardan daha ilginç bir kırılma noktasıdır. Teizmden anlaşılan şey, sonsuz bir personaliteye ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli özelliklere sahip bir Tanrı'ya inanmaksa Fichte'nin bu söyleminin ateizmden farklı olmadığını söylemek mümkündür. Fichte'nin Tanrı kavramının özel bir cevher olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı, böyle bir şey kabul edilse bile bunun çelişik bir şey olacağı iddiası karşıtlarını oldukça öfkelenmiştir.

Fichte'nin ateizmle suçlanması bağlamında "Bir Babanın Fichte ve Forberg Ateizmi Üzerine Araştırma Yapan Oğluna Yazdığı Bir Yazı"da dile getirilen görüşlere gözetmek faydalı olacaktır (bu yazının yazarı belli değildir ve burada Fichte ve öğrencisi Forberg'e tanrı tanımazlıkla ilgili ağır eleştiriler getirilir). Bu yazıda teolojinin geleneksel kavramları anlamlı ve geçerli olarak kabul edilmektedir. Yazar burada teizmden ne anladığı şu cümlelerle dile getirir: Evrenden farklı olan, belirli bir iradeyle bir amaca göre eyleyen Tanrı mutlak güç sahibidir, herşeyin ilk sebebidir ve ceza ve mükafat sonunda ona aittir. Bu makalede ifade edilen teizme göre Fichte'nin pozisyonunun ateizm olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Burada esas sorun bunları yazan kişinin bunları inanarak mı yazdığı yoksa teist bir dinin özelliklerini anlatırken sıralamış olduğu şeyler mi olduğu sorusunun cevabının tam olarak verilememesidir. Fichte Tanrı'ya iman noktasında Hristiyanlığın kabul ettiği tarzda bir açıklamayı kabul etmez. O kendine başka bir yol bulmuştur. O da, tanrısal dünyayı felsefi açıdan temellendirmeye olan inancıdır. O algısal dünyanın üzerine ancak moralite sayesinde çıkılabileceğini inandığından dolayı, ona göre iman da ancak entellektüel açıdan temellendirilebilir ve ondan kazanılacak şeylerle de sınırlıdır. Fichte'nin bu yolla ulaştığı Tanrı, teizmin kabul ettiği tarzda yağmur yağdıran, nimet veren bir Tanrı değildir. Buna rağmen Fichte'nin tanrısal bir evren düzenine olan inancı ve bunun öznelikte ispat edilebileceğini iddia etmesi ateizm suçlamalarını reddetmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Adı geçen yazıda beş temel kabulün yanlış anlaşıldığına dair eleştiriler vardır. İlk olarak geleneksel anlamda bir yaratıcı Tanrı fikrinin imkansızlığını savunan görüşün eleştirisi. İkinci olarak yazar, herhangi bir personaliteye sahip olmayan bir Tanrı anlayışıyla bir moral düzene sahip olmanın imkansızlığı görüşünü dile getirir. Üçüncü olarak Fichte'nin sonsuz bir personel-özel varlığa inanmanın çelişik olduğuna dair tespitinin yanlışlığı, dördüncü olarak Tanrıyı cevher olarak düşünmenin anlamsız olduğuna dair görüşün eleştirisi söz konusu edilir. Son olarak Kant'a açık bir eleştiri yapılır. Yazar'a göre her şeyi gören geleneksel Tanrı anlayışı olmadan ahlâk sağlam bir temele sahip olamaz. Buradan da rahatça anlaşılacağı gibi yazar geleneksel kabulleri kendi içinde herhangi bir kritiğe tabi tutmadan sıralamış

ve kendi pozisyonunu temellendirmek için herhangi bir entellektuel çaba içine girmemiştir. Adı geçen yazının yazarı klasik kabuller ve aktarılanlarla yetinmiş gözükmektedir.

Bu yazı üzerine Fichte yazıda ifade edilen eleştirilere kendi cevabını verdiği bir makale kaleme almıştır. Fichte'nin heyecanı ve sinirliliği yazıdan rahatça anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu yazı mantıksal bütünlük ve felsefi temellendirme açısından çok başarılı bir yazı değildir. Yazının iki temel vurgusu vardır. Birincisi felsefi araştırmalardaki bağımsızlık ki bu bağımsızlık ateist iddiaların ifade edilmesine imkan tanımak zorundadır. İkincisi kendisine yapılan bu ithama karşı savunma hakkının teslim edilmesi hususu vurgulanır. Fichte bu yazıda ve diğer yazılarda açık bir biçimde ateist olduğu suçlamalarına sert bir biçimde karşı çıkmıştır. Yukarıda sıralanan ilk suçlamaya Fichte "Halka Çağrı.." adlı eserinde kısa bir biçimde cevap verir. Daha sonraki eserlerinde konuyla ilgili daha detaylı açıklamalarda bulunur. Bu cevaplamalarda Schiller'in 26 Ocak 1799 yılında yazmış olduğu tavsiyelere uyar. Schiller şöyle yazar: "Benim konu hakkındaki özel fikrim sizin din hakkındaki görüşlerinizi özel bir yazıda gayet sakin bir biçimde Sachen hükümet komisyonunun görüşlerinden en az etkilenerek yazmanız. Aynı zamanda yayınladığımız derginin toplatıldığını da belirtmeniz gerekir. Oldukça rasyonel bir şekilde yazınızın neden yasaklanmamasının -hatta ateizm propagandası yapsa bile- gerektiğini temellendirmeniz gerekir. Aydınlanmış ve hukuka bağlı bir hükümet ileri düzeyde bir aydının toplu eserlerinde dile getirilen herhangi bir görüşten dolayı onu yargılayamaz. Burada herkes ve karşıt tarafta bulunan filozoflar bile bu konuda size hak vereceklerdir. Bütün bir tartışma düşünen ve kendisini korumak zorunda olan her insanın katılabileceği geniş bir alanda yapılmaktadır."¹⁰

Fichte Schiller'in bu mantıklı tavsiyesine ve sakin olması gerektiğine dair ricalarına uymaz. O kendisini hakikatin yılmaz savunucusu olarak görmekte ve sesini hiçbir biçimde kısmak istememektedir. Fichte herşeyden önce kendisinin ateizmle suçlanmasına çok içerlemiş ve aşağıdaki düşünceleri ileri süren birisinin nasıl ateist olabileceğini sormuştur. "Tanrı tanımazlıkla suçlanmak ve bu suçlamayı taşımakla itham edilmek bizzat en kötü şekliyle Tanrı tanımazlıktır. Birinin beni Tanrı'ya inanmamakla suçlaması, benim insanı insan yapan en önemli bir özelliğe sahip olmadığımı söylemesi demektir. Böyle bir insan hayvandan farklı değildir."¹¹ Fichte'nin bu iddiasının oldukça tartışmalı bir iddia olduğu bir tarafa bırakılırsa, Tanrı'ya imana bu derece önem veren ve bunu insan olmanın alamet-i farikası ola-

¹⁰ J.G.Fichte, Toplu Eserleri (Bayeyische Gesamtausgabe), cilt III, s.184.

¹¹ J.G.Fichte, Toplu Eserleri, cilt V, s.194.

rak gören bir düşündürün ateizmle suçlanması gerçekten ilginç bir durumdur.

Fichte bu suçlamalara vermiş olduğu cevaplarda moralite ve din kavramlarının birbirlerinden ayrılamayacağı hususu üzerinde özellikle durur. "Kim bizim moral doğamızla ilgisi olmayan ve böyle bir doğadan kesinlikle bağımsız olan bir Tanrı kavramına ulaşmak istiyorsa bu kişi hiçbir biçimde Tanrı'yı tanımamış demektir. Moralite ve din mutlak anlamda birdirler. Her ikisi de algısal olmayanın anlaşılması olup, birincisi eylem aracılığıyla, ikincisi iman aracılığıyla gerçekleşir."¹² Din son tahlilde moralin kendi kendisini amaç olarak ortaya koymasına irca edilebilir. Bu amaç aynı zamanda kendi kendisiyle yetinen moral aklın gerçek kutsallığa sahip olduğu şeklinde de anlaşılabilir. Moraliteden bağımsız (Kant'da kısmi mutluluk anlayışına benzer) kısmi bir mutluluk söz konusu değildir.

Fichte'yi bu tartışmalarda en fazla zayıf düşüren konu, onun konuyla ilgili ilk makalesinde dile getirmiş olduğu düşüncelerdir. Fichte'nin iddia ettiği anlamda Tanrı'nın bir personaliteye sahip olmaması çelişik bir düşünce olarak gözükmektedir. Bu aynı zamanda sonlu insan aklına da zıt bir durumdur. Fichte Tanrı'nın bir cevher olarak düşünülemediği iddiasını, cevherin zorunlu olarak zamanda ve mekanda yer kaplayan algısal olarak varolabilen bir varoluş tarzı olduğu görüşüne dayandırır. Bunu söyleyen ve bu iddiada bulunan Fichte 1798 tarihli *Ahlâk Öğretisi*'nde sık sık mutlak Ben'i cevher olarak adlandırdığını unutmaktadır. Buradaki cevherin hiçbir biçimde zamanda ve mekanda yer kaplayan bir varlık olmadığı aşikardır. Burada Fichte açık bir biçimde kendisiyle çelişmektedir. Fichte kendisini ateizmle suçlayanların aslında kendilerinin yanlış bir moralite ve Tanrı anlayışına sahip oldukları suçlamasında bulunur. Bunlar moral doğal yapımızla Tanrı arasında hiçbir ilişkinin olmadığını iddia etmektedirler. "Zevk ve sefa isteyen biri dinden muradını almamış ve dini yetiye sahip olmayan sadece et ve kemikten oluşan cismani bir insandır. Bizdeki ilk ciddi dini duygulanım heves ve arzulardır. Mutluluk bekleyen biri kendisi ve sahip olduğu bütün şeylerle birlikte bilinmeyen bir kapıda bekleyen biri gibidir. Mutluluk yoktur; mutluluk mümkün değildir. Böyle bir beklenti ve bu beklentinin doğal bir sonucu olarak açığa çıkan Tanrı kavramı sadece saçma bir fikirden ibarettir."¹³

Fichte'ye göre bütün bu suçlamaların temel sebebi kendisinin demokrat ve jakoben birisi olmasıdır. "Ben bir demokratım, bir jakobenim,¹⁴ mesele budur."¹⁵

¹² A.g.e., s.208 vd.

¹³ J.G.Fichte, Toplu Eserleri, cilt V, s.219.

¹⁴ Fransız devriminin en radikal parti taraftarlarına verilen isim.

¹⁵ J.G.Fichte, Toplu Eserleri, cilt V, s.286.

Fichte böylece 1793 tarihli devrim yazılarıyla arasına bir mesafe koyar. "Ben devrim isteyemem çünkü benim istediğim [devrim (Fransız İhtilali)] gerçekleşmiştir."¹⁶

Bu dönemde açığa çıkan ateizm tartışmaları aynı zamanda Kantçı felsefenin bir krizi olarak da görülebilir. Bu tartışmanın en azından teorik anlamda başlangıcı aslında Kant felsefesinin gittikçe artan oranda kamoyunda ilgi görmesi ve bu ilginin doğal bir sonucu olarak bu felsefeyle teolojinin yüzleşmesidir. Bu bağlamda Reinhold kendi çağının düşünsel bir krizde bulunduğunu, bunun temel sebebinin de akıl ile din arasındaki bağın tamamen koparılması olduğu saptamasında bulunur. O, Kant felsefesinde bu krize bir çare bulunabileceğini ummuştur. Yine Reinhold Kant felsefesinden hareketle dinde bir yenilenmenin de mümkün olabileceğini söyler. Fakat hem ateizm tartışmaları hem de bizzat Reinhold'un kendisi bunun sadece bir temenni olmaktan öteye geçemediğini bize göstermiştir. Fichte bu meseleyle ciddi anlamda ilgilenmiş Tanrı kavramının dışında hiçbir kavramın kalmaması gerektiğini vurgulayarak tanrısal özün moraliteden farklı bir şey olduğunda ısrar etmiştir. O aynı zamanda dinin algısal dünya ile ilgili olan yönünü tırpanlamış ve hatta dinle ulaşılabilecek bir mutluluk kavramını saçma bir fikir olarak kabul etmiştir. Bütün bunların sonucu olarak Fichte ateizmle suçlanmıştır. Gerçek dinsel bir hayattan beklenen şeylerin Fichte'nin kabul ettiği din anlayışıyla gerçekleşemeyeceği gayet açıktır. Diğer bir ifadeyle akıl ile vahiy arasındaki muhtemel barışmanın Fichte'nin din anlayışıyla olamayacağı ve içine düşülmüş olan krizden Fichte'nin din anlayışı sayesinde kurtulanamayacağı ortadadır. Fichte'den sonra gelen idealist filozoflar ya da idealizm eleştirmenleri kendilerini bu krizden çıkış noktasında sorumlu hissetmişlerdir. Mesela Hegel 1802 yılında akıl ile vahiy uzlaştırmak bağlamında "İman ve Bilgi" (*Glauben und Wissen*) adlı bir eser kaleme almış, fakat bu eserinde Hegel, Kant ve Fichte'nin moral anlayışından oldukça farklı bir moral anlayışı geliştirmiştir. Dinle yaşanan bu kırılmanın Fichte'den sonra Hegel, Schelling vs.gibi diğer idealist filozoflar tarafından giderilip giderilmediği ayrı bir tartışma konusudur.

Sonuç olarak başta sorduğumuz soruya cevap bağlamında şunları söylemek mümkündür. İlk olarak Fichte klasik anlamda ve geleneksel Hristiyanlık çerçevesinde teist bir filozof değildir. Diğer bir ifadeyle Fichte, kilisenin ve vahyin inanılmasını istediği ve bütün Hristiyanlar tarafından kabul edilen bir "Tanrı" fikrine sahip değildir. Yaratan yokeden, hem Tanrı olan hem de ilk günahın kefareti için ete kemiğe bürünüp yeryüzüne İsa suretinde inen bir Tanrı anlayışı Fichte'nin kabul ettiği bir Tanrı anlayışı değildir. Fichte bu görüşünü her fırsatta dile getirmiştir. Fakat bu durum Fichte'nin ateist bir filozof olduğunu bize göster-

¹⁶ A.g.e., s.293.

mez. Fichte açık bir biçimde deist bir filozoftur. Fichte'nin yazdıklarından ve Fichte üzerine yazılanlardan bu sonucu çıkarmak mümkündür. Tanrı kavramı hiç şüphesiz Fichte felsefesinin en temel kavramıdır. Tanrı kavramıyla bu kadar içli dışlı bir felsefeyi ve bu felsefenin sahibi bir filozofu ateist olarak suçlamak ancak iki açıdan mümkündür: Eğer Hıristiyanlığın Tanrı anlayışını kabul etmemek (böyle bir anlayış tek doğru Tanrı anlayışının sadece Hıristiyanlığa ait olduğunu kesin olarak kabul eder) ateizm olarak görülüyorsa bu anlamda Fichte ateisttir. İkinci bir ihtimal ise Fichte felsefesi'nin kasıtlı olarak yanlış yorumlanması ve bu suçlama sayesinde felsefi anlamda onun etkisinin azaltılmak istenmesidir. Fichte kesinlikle ateist olmadığını kendisini savunma amaçlı yukarıda zikrettiğimiz makalelerinde açık bir biçimde ifade eder. Fakat esas sorulması gereken soru onun deist mi yoksa teist mi olduğu sorusudur. Bu sorunun kesin cevabı olmamakla birlikte Hıristiyanlığın geleneksel Tanrı anlayışını açık bir şekilde eleştirmesinden dolayı Fichtenin deizme daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre insandan Tanrı'ya giden yol -Kant' a benzer bir biçimde- insanın özünde varolduğuna inandığı ahlâkîlikten geçmektedir.

ZUSAMMENFASSUNG

FICHTE UND DER ATHEISMUSSTREIT

Ein Aufsatz Fichtes im Philosophischen Journal von 1798 "Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung" trug ihm den Vorwurf des Atheismus ein, und Fichte musste demzufolge 1799 Universitaet Jena verlassen. Fichte bezeichnet sich nicht als ein Atheist. Seine ganze Philosophie dreht sich um den Begriff des Gottes. Es ist ganz klar, dass Fichte nicht Atheist war. Aber er war auch nicht einverstanden mit der Gottauflösung des Christentums. In diesem Zusammenhang stellt sich die Frage, ob Fichte ein Theist oder ein Deist ist. Unsere Meinung nach war Fichte höchst wahrscheinlich ein Deist aber auf keinen Fall ein Atheist.

Stichwörter: *Atheismusstreit, Sittlichkeit, Kant, Hegel, Religion, Gotteslehre, Christentums.*

KAYNAKÇA

Fichte, Johann Gottlieb, *Fichtes Werke*, (Hg.) I.H. Fichte, 11 Bände, Berlin 1971.

Fichte, Johann Gottlieb, *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, (Hg.) R.Lauth und H.Jacob, Stuttgart -Bad Cannstadt 1962.

Fichte, Johann Gottlieb, *Alman İdealizmi I*, hazırlayan E.Ali Kılıçaslan&Güçlü Ateşoğlu, Dogu-Batı yayınları, Ankara 2006.

Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft (KrV)*, Werke in sechs Baenden, Band II, Köln 1995.

Kant, I., *Kritik der praktischen Vernunft (KpV)*, Werke in sechs Baenden, Band III, Köln 1995.

Störig, Hans Joachim, *Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart/München 1985.

Topakkaya, Arslan, "J.G. Fichte'nin "Bilim Öğretisi" Adlı Eserinde Varlık Açılışının Yöntemi Olarak Diyalektik", *Kaygı, Uludağ Ünv.Felsefe Bl.Dergisi*, sayı:9, (2007), 49-61.

Topakkaya, Arslan, "J.G.Fichte'de Devlet ve Mülkiyet İlişkisi", *Kaygı, Uludağ Ünv.Felsefe Bl.Dergisi*, sayı:11, (güz 2008), 181-191.